

РЕЦЕНЗИЯ

НА ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД НА ТЕМА

„Реторически поглед върху невербалната комуникация като значим компонент на правата и обратната връзка между учител и ученици“

на докторант Ася Тоник Алексиева

за придобиване на научната степен „доктор“

в професионално направление 2.3. Философия (Реторика)

от проф. дфн Величко Руменчев

от катедра „Реторика“ на ФФ на СУ „Св. Климент Охридски“

Представената дисертация е с обем 248 компютърни страници и включва: увод, три глави, ползвана литература, заключение и приложение.

Уводът е кратък и започва интересно – с митологията и античната литература, с пряко отношение към невербалната комуникация (НВК). Доколкото е във връзка с темата, това е качество, защото привлича вниманието, като засяга любопитството на читателя, без в същото време да се отклонява от съществото. Сочи причините, поради които се е насочила към тази материя. НВК представлява неразделна част от междуличностното и особено значимото за темата публично общуване, и неговата аргументативна функция. Плавно преминава върху образованието и образователния процес и мястото на НВК в него. Формулиран е обектът и хипотезата на изследването, поставените цели и задачите, които следва да се реализират. Формулирани са различните методи за анализ. Сочи се,

че е проведено и неструктурирано интервю с целева група. При представянето накратко на отделните глави, докторантката е пропуснала да елиминира глава четвърта. Както се вижда и от съдържанието на труда в началото на корпуса, дисертацията е с три глави. На вътрешното обсъждане беше направена бележка за трансформация на структурата и тя се съобрази с това и от четири, главите станаха три. Предлагам корекцията в съдържанието да бъде направено до публичната защита, като уведоми членовете на журито. Материята от предишната четвърта глава остана в корпуса, така че нищо друго съществено не се налага да бъде правено.

В първа глава с название *Комуникация и реторика* докторантката правилно сочи, че ще разглежда комуникация и общуване като синоними. Това не е грешно, въпреки опитите те да бъдат разграничавани, понякога значително. Би било без особен смисъл и излишна загуба на интелектуална енергия да се прави подобно нещо, в тази дисертация конкретно. Реториката изследва ораторството като процес на комуникация, монологична или диалогична. Прави това във всичките му възможни варианти, разбира се, включително и в академичната сфера. Докторантката уместно поставя акцент върху контекстуалното разбиране на смисъла на съобщенията – във вербално и невербално отношение. Всякакви опити за четенето им извън контекста и по-добре извън дискурса правят грешките по-скоро неизбежни. Трябва да се подкрепи тезата за обучението, освен като още много други неща и като един постоянен процес на права и обратна връзка между учител и ученици. Понятията *права* и *обратна връзка* са добре представени. От особено значение е поставяне на акцент върху обратната връзка, която превръща оратор – учител и аудитория – ученици в авторегулационна система. Тя, разбира се, може да бъде и вербална и е желателно да бъде и такава – реплики, въпроси, изказвания, но като се има предвид преди всичко спецификата на аудиторията, тя,

както показва и практиката, е предимно от невербално естество. Поради това и темата на дисертацията е толкова актуална.

Без да се впуска в просторен исторически преглед, докторантката показва познаване на основни реторически съчинения на Античността и успява да види в тях обратната връзка, макар и подобна терминология да не съществува към онова време.

Докторантката правилно и достатъчно кратко представя опитите в литературата за разглеждане на видовете обратна връзка. Изяснява коя конкретно обратна връзка представлява преди всичко обект на изследването ѝ. В същото време макар и да подчертава, че няма официално, наложено в теорията разбиране за видове обратна връзка, го представя. Прави това безкритично, с което показва познание върху материята, но само това. Би било добре да вземе отношение. Делението на видове на обратната връзка, поне представеното в дисертацията, според мен не върши особено работа, защото представя нещата по-скоро в черно-бял план. Така посочените видове биха могли и да се проявят самостоятелно, но най-често обратната връзка е комбинация от посочените видове и дадени самостоятелно си е чисто механично деление. Не би вършило особено добра работа при анализ. Авторката показва познаване на материята, като посочва и визии за обратна връзка, които не намират приложение в изследването. Това не е недостатък, не представлява отклоняване от темата, доколкото тя само ги маркира, без да се впуска в подробното им изследване.

В т. 3 се разглеждат необходимостта от моделиране на процеса на комуникация, моделите на комуникативен процес, техните видове предимства и недостатъци. Авторката се спира на постановки на Р. Бърдуистъл, които са по-скоро неприемливи. Поддържа, че мнозина в литературата свеждат комуникацията до думи и изрази, до граматични правила и пр. До това, че един информиран – учител – предава

информация на друг – неинформиран – ученик. Той отговаря какво е научил, следва фризиране и на информацията по линията на правата връзка. И това е. Ползва се само, по думите на Бърдуистъл, „акустичният канал“ и то в съдържателно отношение. Вероятно Бърдуистъл е открил автори, които поддържат подобни постановки и те следва да бъдат отхвърлени. В текста не са посочени. Но генерализирането на подобни тези е борба с „вятърни мелници“. Ако по този начин той иска да подчертае значението на НВК, го прави неубедително. В същото време следва изцяло да се подкрепи тезата му – „че комуникацията е система от канали на всички сензорни модалности“, – но не и в този дискурс. Това не е някакво научно откритие. Докторантката би могла да изтъкне това, защото на практика го прави, когато ползва античните автори. А и не само тях. Моделите на комуникативен процес са съвременни само в терминологичен план. Достатъчно е да се погледнат Изократ, Сократ, Аристотел, Квинтилиан и др.

Правилно по-нататък в изследването е обърнато внимание на процеса на комуникация. Продължена е идеята за многоаспектността, или многоканалността на комуникацията. Поне тук е излишно повтарянето на тезата на Бърдуистъл. Дори само защото, с известни различия, беше формулирана малко по-горе. Може все пак да се приеме, защото по този начин се заявява именно спецификата, многоаспектността на академичната комуникация в училище. Добре подчертано е разглеждането на отделните канали на комуникация като единство. Те могат да бъдат разглеждани самостоятелно само теоретично. На практика представляват единство. Всяко отделяне на едно и подценяване, и още по-лошо – игнориране на друго, може да доведе до безкрайно грешни изводи. Наличието на научен интерес към един от каналите позволява по-дълбоко вглеждане в него, но това винаги трябва да става с подразбиране на останалите, а често и с едновременното им разглеждане. Поради това съвсем на място тук е

разглеждането на основните функции на НВК. Те във висока степен показват смисъла от представянето на комуникацията като многоканално явление. Смисълът е с пряко отношение към текста, но често основният смисъл се носи от НВК, разбира се, на база текста, но често и при липса на текст. При самостоятелно проявяващи се изразения, пози, жестове например.

Авторката прави изключително важната уговорка за погрешността на търсене на устойчиви константи за процентно съотношение между речта и отделните видове НВК. Това е важно, доколкото в литературата се повтаря изследване на Михрейбиън, което само изглежда, че прави това. Всъщност това не прави самият изследовател, а многото други, които го генерализират. От частно, то се превръща в общо и въпреки че е очевадно невярно, се използва като аргумент за огромната роля на НВК. Така обаче не само че се подценяват другите комуникативни канали, но донякъде се обезличава и невербалният. Комуникацията не е само невербална. И ако ролята в отделни случаи, или дори достатъчно често, е огромна, то това не е пътят за подчертаването ѝ. Тук Ася Алексиева би могла да направи допълнителен принос. Очевидно познава материята. Не знам защо я е разгледала така набързо. Нямах да е излишно, доколкото тук грешат и титулувани световни авторитети.

На взаимовръзката между комуникация и поведение е отделено специално внимание. Авторката стъпва върху теорията на един доказан авторитет в областта на НВК, Е. Хол. Разгледани са накратко десетте различни видове човешка дейност. Доколкото процесът на образование е немислим без учителя, основателно е разгледана и ролята на учителите. Подчертава се, че независимо от факта, че учителят следва предварителен образователен план, в същото време трябва да е и творец. Да не разглежда учениците, както казва Монтесори, като колекция от забодени с карфици пеперуди, всъщност като обекти, като мишени и пр. подобни.

Докторантката е малко длъжница на Монтесори. Казва, че се предлага система, която не разглежда децата по този начин, но това остава отворено. Ако има отношение към НВК, следва да бъде споменато поне.

Звучи ми малко непрецизно позоваването на Н. Стантън за негови цитирани от българска авторка четири *принципа* за осъществяване на НВК (с. 30). Няма да ги цитирам, но това не са принципи за осъществяване на НВК. И какво точно е осъществяване на НВК? Поне от това, което е написано, става ясно, че се имат предвид нейни характеристики и функции – НВК е културно детерминирана, може да предава подтекст, който дори да отрече вербалния текст (ДА с интонация на НЕ) да бъде осъзната и неосъзната (със или без намерение за комуникация – НВ знаци и сигнали) и, разбира се, да изпълнява модално-емоционална функция. Тези НВ аспекти са разработени добре по-нататък в текста и заслужават одобрение. Особено културните влияния и произтичащото от тях.

Втора глава е посветена на учителите и учениците – основните общувачи в процеса на комуникация в училище и контекстът, в който протича това общуване. Сочат се любопитни межкултурни специфики и как това се отразява на общуването. Прави се контраст между европейски и американски модел и ситуацията в България. Склонен съм да подкрепя авторката в направените изводи. Същото се отнася и до тезата ѝ, подкрепена с многобройни авторитети в областта, че обучението на НВК има пряко положително влияние върху образователния процес и ефективността му. Основателно се сочи значението на това как активният субект, учителят, е видян от аудиторията си. Можем да се съгласим с тезата, че на НВК не е обърнато необходимото внимание при обучението на педагозите. Но макар че в България изучаването на НВК е относително ново, то въпреки това не е съвсем подценено. Преподаватели от катедра „Реторика“ четат лекции по комуникативни умения в почти всички факултети на Университета, които „произвеждат“ учители. В тези общи

курсове НВК заема от една трета до една втора от преподаваната материя. Има и специализирани курсове по НВК. Това е нещо добро и показва, че е осъзната ролята ѝ. Предстои да бъдат защитени още две дисертации, свързани с НВК, с което стават повече от 10. Или – надежда има.

Когато се спира на анкетата на М. Кун, докторантката прави извод, че е „много вероятно невербалната компетентност да не бъде включена в даваните отговори, което не означава, че не е важна, а по-скоро пренебрегвана“ (с. 42). Тук може да се каже значително повече за анкетата на Кун. Да стане напълно ясно за какво става дума. С каква цел е създадена и как се ползва в практиката. И едва след това да се пристъпи към анализ на отговорите. Освен това какво означава „много вероятно“? Това догадка ли е? Резултати от правени анкети ли е имала на разположение? Подобна теза изисква необходима и достатъчна обосновка. Такава обаче липсва. Всъщност, напротив, анкетиранияте аудитории посочват твърде много желателни НВ характеристики на оратора. Те ги включват в ораторския образ, в това, което биха очаквали от оратора. Изложението по-нататък може да бъде оценено категорично положително, доколкото показва редица невербални страни в общуването между учител и ученици, неговите негативи и позитиви, теорията по въпроса, както и експерименти.

Докторантката разглежда НВК и проявата ѝ между учител и ученици, но това е дисертация по реторика и затова съвсем правилно разглежда учителя в социалната роля на оратор, който обаче е не само оратор. Влиянието върху ученическата аудитория не е единствено по линията на ораторството. Подходящо е цитирането на автори от античността (Квинтилиан) до днес – Х. Перелман и мн. др.

Естествено изследването не може без отделяне на специално внимание на учениците и тяхната аудитория. Преди това аудиторията и нейни видове са разгледани като феномен в комуникацията, но според мен малко набързо (с. 53 сл.). Без да се разпростира прекалено, авторката би

могла да разгледа по-представително аудиторията и видовете ѝ. Това ще ѝ позволи по-лесно да успее да охарактеризира ученическата аудитория, която представлява преди всичко интерес за нея. Тя впрочем е разгледана достатъчно добре. Докторантката се спира на различни възрастови групи и проследява процеса на съзряването, като сочи и възникващите с него умения и навици за правилно четене и използване на НВК, да пращат адекватни съобщения, да улавят лъжата и пр. С това те стават равностойна и несъмнено трудна аудитория, чието овладяване носи удовлетворение на учителя.

Като достойнство отчитам обособяването на обект на изследване *класната стая*. Обичайното място за академичната комуникация. Идеята е, че това не е просто помещение, въпреки че на практика тези места са стандартизирано оформени и често се възприемат като непривлекателни. Това влияе силно отрицателно на реализирането на поставените цели – образование и възпитание. Макар и с название класна стая, всъщност за класна стая се говори най-малко от всичко. Отново акцентът е поставен върху участниците в процеса на комуникация. Казаното е добро, но косвено засяга класната стая, а има предостатъчно какво да се каже. Това е направено по-нататък в изследването, когато се говори за проксемика, но тук или не трябва да се обособява раздел с подобно наименование, или трябва да се каже нещо съществено.

Последната трета глава е посветена на *Невербалната комуникация в класната стая* и така се явява естествено продължение на само маркираната в глава 2 проблематика. Авторката разглежда достатъчно компетентно тази материя. Показва познаването ѝ и литературата върху нея. Следва се утвърдената схема – същност, определение, функции, видове. Но това е, разбира се, през призмата на темата – комуникация учители – ученици. Казаното в тази област е принос в българската теория, която не изобилства от изследвания на НВК и конкретно на тази в среда на

педагогическа комуникация и реторика. Няма да се спирам подробно на написаното. То е дадено вярно и компетентно и изцяло го подкрепям.

Заслужава адмирации и списъкът с ползвана литература. Включва 210 източника, значителна част от него на чужд език. Това не е просто факт. Основната част от теорията на НВК е на чужд език и няма как да се мине без тях в едно подобно изследване.

Заклучението потвърждава хипотезата. Става дума за проблематика в областта на педагогическата реторика. НВК е от огромно значение в общуването между учител и ученици в процеса на образование. Обучението и на двете страни е от съществено значение и следва да се поощрява всячески.

Съществува отделно даден дял с название *Приложения*. Подзаглавие Приложение 1. Други приложения, с друг номер липсват. Може и да е имало. Моля това да се коригира до защитата. Приложението стои като крѣпка, въпреки че има някакво общо отношение към материята. В изложението си в дисертацията Ася Алексиева е ползвала достатъчно автори, включително антични. Не виждам пречка, ако е било толкова важно, тази книга да се цитира наред с останалите. Освен това не разбирам защо се е наложило това приложение, част от „Реторика“ за Херений, да се превежда от английски, след като имаме оригинален български превод на цялото съчинение от латински. Освен това съчинението няма за адресат НВК специално в процеса на обучение, за да заслужи подобно внимание. Няма и аргументация в това отношение. Съчинението казва значително по-малко от казаното от Квинтилиан в „Обучението на оратора“. Според мен присъствието му тук е излишно.

Приемам формулираните приноси моменти.

В заключение заявявам, че съобразяването с направените препорѣки би направило работата по-добра, но независимо от тях дисертацията притежава достатъчно достойнства, има своите приноси моменти, поради

което предлагам на уважаемото жури да присъди на докторант Ася Тоник Алексиева образователната и научна степен „*доктор по философия*“.

Проф. дфн Величко Руменчев

София

28.04.2019 г.